

Date: 7th October-2026

QO'SHMA GAPLAR USLUBIYATI

Salkinova Zuxra Barat qizi

JDPU musahhihi

Annotatsiya: Maqolada qo'shma gaplarning uslubiy xususiyatlari, ularning nutqdagi kommunikativ vazifalari hamda fikrni keng, mantiqiy va ta'sirchan ifodalash imkoniyatlari yoritiladi. Qo'shma gap qismlari o'rtasidagi mazmuniy munosabatlar, bog'lovchi vositalar va ohangning matn uslubiga mos qo'llanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, qo'shma gaplarning badiiy, ilmiy va publitsistik matnlardagi vazifalari misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, uslubiyat, sintaksis, bog'langan qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap, bog'lovchisiz qo'shma gap, matn, nutq uslubi.

KIRISH

Tilning sintaktik qurilishi fikrni shakllantirish va uni tinglovchi yoki o'quvchiga yetkazishda muhim o'rin tutadi. Gaplar orqali voqea-hodisalar, predmetlar va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar ifodalanadi. Ayrim hollarda sodda gap fikrning barcha qirralarini, masalan, sabab va natija, shart, zidlik yoki payt munosabatlarini to'liq ko'rsatishga yetarli bo'lmaydi. Bunday vaziyatlarda qo'shma gaplardan foydalaniladi.

Qo'shma gap ikki yoki undan ortiq predikativ birlikning mazmun va grammatik jihatdan birikishidan hosil bo'ladi. Uning qismlari o'zaro teng munosabatda yoki biri ikkinchisiga tobe holda kelishi mumkin. Qo'shma gaplarning uslubiy imkoniyatlarini o'rganish grammatik tuzilish bilan bir qatorda matndagi aniqlik, izchillik, ixchamlik va ta'sirchanlikni ham hisobga olishni talab etadi.

Maqolaning maqsadi qo'shma gaplarning uslubiy imkoniyatlarini tavsiflash, ularning turli nutq uslublarida qo'llanish xususiyatlarini ko'rsatish hamda gap qismlari o'rtasidagi mazmuniy munosabatlarning ifoda aniqligiga ta'sirini ochib berishdan iborat.

Qo'shma gaplarning grammatik va mazmuniy xususiyatlari

Qo'shma gaplar tuzilishiga ko'ra, odatda, bog'langan, ergashgan va bog'lovchisiz qo'shma gaplarga ajratiladi. Bog'langan qo'shma gap qismlari teng munosabatda bo'lib, ular "va", "ammo", "lekin", "biroq", "yoki" kabi bog'lovchilar yoki boshqa grammatik vositalar yordamida birikadi. Masalan: "Quyosh botdi, ammo ko'chalar hali ham gavjum edi". Bu gapda zidlik munosabati "ammo" bog'lovchisi orqali aniq ifodalangan.

Ergashgan qo'shma gapda bir qism bosh gapga tobe bo'lib, uning mazmunini izohlaydi yoki to'ldiradi. Bunday gaplar sabab, shart, maqsad, payt, natija va boshqa munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan: "Agar matn diqqat bilan tahrir qilinsa, undagi uslubiy kamchiliklar kamayadi". Shart ergash gap bosh gapdagi harakatning yuzaga kelish shartini bildiradi.

Bog'lovchisiz qo'shma gap qismlari maxsus bog'lovchisiz, asosan, mazmun va ohang orqali bog'lanadi. Masalan: "Tong otdi, dalalar asta-sekin jonlandi". Bu gapda ketma-ketlik

Date: 7th October-2026

va mazmuniy yaqinlik ohang hamda qismlarning joylashuvi orqali anglashiladi. Bog'lovchisiz tuzilma matnga ixchamlik va tabiiylik bag'ishlashi mumkin.

Qo'shma gaplarning uslubiy imkoniyatlari

Qo'shma gaplarning muhim uslubiy vazifalaridan biri fikrlar o'rtasidagi mantiqiy aloqani ko'rsatishdir. Sabab va natija munosabatini ifodalovchi tuzilma muallif fikrining asoslanganligini kuchaytiradi: "Tadqiqot davomida ko'plab misollar tahlil qilindi, shu sababli xulosalar dalillarga tayandi". Bunda sabab-natija aloqasi matnning izchilligini ta'minlaydi.

Zidlov munosabatidagi qo'shma gaplar qarama-qarshi holatlarni qiyoslash yoki kutilgan natijaga zid vaziyatni ko'rsatishda qo'l keladi. Masalan: "Mavzu murakkab edi, biroq muallif uni sodda va tushunarli bayon qildi". Bunday qurilma ikki holat o'rtasidagi farqni ta'kidlab, fikrning ta'sirchanligini oshiradi.

Shart munosabatidagi qo'shma gaplar ilmiy va rasmiy matnlarda talab, shart yoki ehtimoliy natijani ifodalash uchun qulaydir. "Agar atamalar bir xil ma'noda qo'llansa, matnni tushunish osonlashadi" jumlasida shart va natija o'rtasidagi bog'liqlik ravshan berilgan.

Badiiy uslubda qo'shma gaplar tasvirning davomiyligini, voqealar ketma-ketligini, qahramon kechinmalari va muallif munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Uzun va bir necha qismdan tuzilgan gaplar fikr oqimini kengaytirishi mumkin; qisqa tuzilmalar esa keskinlik yoki tezkorlik taassurotini yuzaga keltiradi. Bunda matnning tabiiyligi va o'quvchi uchun qulayligi saqlanishi lozim.

Ilmiy uslubda qo'shma gaplar tushunchalar orasidagi munosabatlarni aniq belgilash, dalil va xulosalarni izchil bog'lash uchun qo'llanadi. Haddan tashqari murakkab, ko'p ergash gapli tuzilmalar bayonni og'irlashtirishi mumkin. Shu sababli ilmiy matnda grammatik jihatdan to'g'ri, mazmunan aniq va imkon qadar ixcham qo'shma gaplarni tanlash muhim.

Publitsistik uslubda qo'shma gaplar voqea-hodisalarning sabablarini izohlash, muammoni yoritish, qarama-qarshi fikrlarni qiyoslash va o'quvchini xulosaga yo'naltirishda faol ishlatiladi. Bog'lovchi vositalarning to'g'ri tanlanishi muallif pozitsiyasini ravshanlashtiradi.

Bog'lovchi vositalar va tinish belgilarining uslubiy ahamiyati

Qo'shma gap qismlarini bog'lovchi vositalar mazmuniy munosabatni aniqlashtiradi. "Va" ko'pincha biriktirish yoki ketma-ketlikni, "ammo" va "lekin" zidlikni, "chunki" sababni, "agar" esa shartni ifodalaydi. Bog'lovchini noo'rin qo'llash gapning mantiqiy talqinini o'zgartirishi yoki noaniqlik tug'dirishi mumkin.

Tinish belgilari ham qo'shma gapning mazmuniy va ohang xususiyatlarini ko'rsatishda muhimdir. Vergul, ikki nuqta, tire yoki nuqtali vergulning tanlanishi qismlar o'rtasidagi munosabat va intonatsiyaga bog'liq. Ayniqsa, bog'lovchisiz qo'shma gaplarda tinish belgisi mazmunni to'g'ri anglashga yordam beradi. Tahrir jarayonida imlo qoidalari bilan birga gap qismlari orasidagi semantik aloqa ham e'tiborga olinishi zarur.

Tahrir amaliyotida qo'shma gaplardan foydalanish

Date: 7th October-2026

Matnni tahrirlashda qo'shma gaplarning haddan tashqari cho'zilishi, bir xil bog'lovchilarning takrorlanishi yoki qismlar o'rtasidagi mantiqiy aloqaning noaniq qolishi kabi holatlar uchrashi mumkin. Bunday vaziyatlarda gapni qismlarga ajratish, bog'lovchini almashtirish yoki munosabatni aniqroq ifodalash tavsiya etiladi.

Masalan, "Maqola ko'rib chiqildi va unda ayrim kamchiliklar borligi aniqlandi va muallifga tavsiyalar berildi" jumlasida "va" bog'lovchisining takrori bayonni og'irlashtiradi. Uni "Maqola ko'rib chiqildi, unda ayrim kamchiliklar aniqlandi hamda muallifga tegishli tavsiyalar berildi" tarzida tahrirlash mumkin. Mazmuniy mustaqillik kuchli bo'lsa, fikrlarni alohida gaplarda berish ham maqsadga muvofiq.

Demak, qo'shma gaplarni tahrirlashda grammatik me'yor, uslubiy maqsad va matnning umumiy mantiqiy tuzilishi birgalikda hisobga olinadi. Tahrirning vazifasi gapni shunchaki qisqartirish emas, balki muallif fikrini aniq, ravon va ta'sirchan ifodalashga ko'maklashishdir.

Xulosa

Qo'shma gaplar o'zbek tilining sintaktik tizimida murakkab fikrlarni ifodalash, mazmuniy munosabatlarni ko'rsatish va matnning mantiqiy izchilligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ularning bog'langan, ergashgan va bog'lovchisiz turlari turli uslubiy vazifalarni bajaradi. Bog'lovchi vositalar fikrlar orasidagi aloqani aniqlashtirsa, ohang va tinish belgilari mazmunning to'g'ri talqin qilinishiga xizmat qiladi.

Qo'shma gaplardan samarali foydalanish matnning janri va kommunikativ maqsadiga bog'liq. Ilmiy bayonda aniqlik va mantiqiylik, badiiy matnda tasviriylilik va ohangdorlik, publitsistik nutqda esa ta'sirchanlik va dalillash ustuvor bo'lishi mumkin. Shuning uchun qo'shma gaplarni tanlash va tahrirlashda grammatik to'g'rilik bilan bir qatorda uslubiy muvofiqlik ham e'tiborga olinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. — Toshkent: O'qituvchi.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. — Toshkent.
3. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan va texnologiya.
4. O'zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. — Toshkent: Fan.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

